

тексти з національної проблематики. Механізм такої окупації описав свого часу Михайло Епштейн. Він показав, як створюються парні поняття, що описують одні й ті ж явища, але мають незмінно антонімічний оціночний відтінок, наприклад, «миролюбність — примиренство». У сфері, що нас цікавить, в результаті ідеологічної інтоксикації мови була створена усталена конструкція, котра жорстко нав'язувала оціночний елемент саме за рахунок фіксації такого роду опозиції: патріотизм — націоналізм, інтернаціоналізм — космополітизм. Як наслідок тексти з національної проблематики рясніли найрізноманітнішими евфемізмами, котрі, однак, навіть на початку 90-х не завжди дозволяли авторам уникати звинувачень, наприклад, в «науковому обґрунтуванні націоналізму» (!) з боку особливо пильних прихильників ідейної чистоти»¹. Така ж проблема досить гостро стоїть і в Україні, адже до цього часу звинувачення в націоналізмі для багатьох не лише не потребує якихось доказів чи підтвердження, але й само по собі залишається одним з головних аргументів у політичній чи навіть науковій дискусії. Якщо до цього додати, що націоналізм як виключно негативне та огидне явище, так само як і багато років тому, продовжує вживатися багатьом повсюди. Як справедливо зазначає Ю. Огульчанський, «ще більша амплітуда значень терміна націоналізм: від безперечної ідеальної оцінки (патріотизм) до різко негативної (фашизм)»². За таких умов дослідження природи, особливостей та сутності процесів, пов'язаних із формуванням і розвитком національних (або ж національно-етнічних спільнот), неймовірно ускладнюється чи навіть унеможлиблюється.

Надійшла до редколегії 15.06.02

В. Яворський, доцент НЮА України

Принципи сучасного виборчого права України

Виборчі права українських громадян виступають як єдиний легітимний засіб, котрий забезпечує відтворення електоральних

¹ *Нация и национализм.* — С. 5.

² *Огульчанський Ю.* Права людини в Україні на тлі міжетнічних взаємин // *Права людини в Україні.* — 1994. — С. 49.

основ державної влади і потребує відповідної правової регламентації, що знаходить своє вираження у нормах виборчого права України. У розробці теоретичної концепції сучасного українського виборчого права однією з найважливіших проблем є дослідження системи основних засад і принципів виборів, висвітлення їх змісту, а також формування теоретичних положень і конкретних рекомендацій, що мають прикладне значення для вдосконалення виборчого законодавства України та практики його застосування.

Виступаючи серцевиною виборчого права, система його принципів розглядається як вихідні параметри, в рамках яких складається механізм правового регулювання електоральних відносин. Значення цих принципів полягає також у тому, що вони одночасно виступають своєрідним вектором, який визначає спрямованість подальшого розвитку і вдосконалення виборчого права. Вивчення і аналіз системи принципів сучасного українського виборчого права мають не тільки теоретичне, а й велике практичне значення, бо без урахування основних засад, на яких формується правова регламентація виборчих відносин, важко уявити адекватне сприйняття всього комплексу цього права, оцінити їх зміст, усунути суперечності між окремими приписами виборчого законодавства.

Принципи сучасного виборчого права України будуються на підставі загальних принципів. Їх основне призначення полягає у здійсненні узагальненого закріплення засад виборів, забезпеченні однотипного формулювання норм виборчого права. Цілісне сприйняття всього комплексу виборчого права можливе лише за умови урахування вихідних засад, підвалин, на яких формується правова регламентація виборчих відносин. Підкреслюючи важливість принципів організації і проведення виборів, Ю. Веденєєв і В. Лисенко справедливо відмічають, що розвиток сучасного виборчого права в умовах поглиблення і розширення демократичних засад в організації та проведенні виборів робить актуальним завдання формування універсального стандарту (критеріїв) системи (переліку) політико-правових і організаційно-технологічних принципів ротатії та передачі публічної влади за підсумками виборчих кампаній¹.

¹ Див.: Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации / Отв. ред. А. В. Иванченко. – М., 1999. – С. 16.

Принципи виборчого права мають низку властивих їм ознак і виступають своєрідними критеріями їх якісної характеристики.

1. Переважна більшість принципів за своїм змістом безпосередньо закріплена в нормах виборчого права і виражає внутрішній зміст цих норм. У теорії права вони називаються установчими нормами або нормами-принципами, в яких сформульовано не-заперечні вимоги загального характеру, що стосуються всіх або більшості норм, регулюючих електоральні відносини.

2. Низка принципів виборчого права не обов'язково прямо закріплюється у виборчих законах; вони можуть виводитися із загального змісту права, впливати з розуміння інших правових норм, наукових положень, закріплених у праві.

3. Деякі принципи можуть одночасно виступати як гарантії здійснення інших принципів виборчої системи.

4. Принципи виборчого права у своїй системі взаємозалежні, змістовно доповнюють і збагачують один одного.

5. Принципи виступають стрижнем усіх норм виборчого права, додають його системі логічності, послідовності та збалансованості.

6. Порівняно з нормами виборчого права його принципи відрізняються більшою стійкістю, залишаються незмінними протягом тривалого часу.

7. Зміст принципів виборчого права об'єктивно зумовлений характером суспільних відносин. Кожен етап розвитку цих принципів залежить від соціально-економічних умов, рівня демократичних процесів, структури та змісту державної влади, принципів функціонування політичної системи суспільства тощо.

8. Принципи виборчого права порівняно з його нормами мають вищий рівень абстрагованості, вони звільнені від конкретики і подробиць.

9. За змістом принципи виступають загальним мірилом поведінки учасників виборчого процесу без вказівки на їх конкретні права і обов'язки.

10. Принципи виборчого права, визначаючи ціннісну орієнтацію та спрямованість, є позитивним зобов'язанням чи набувають якостей особливого рівня права, що постає над рівнем норм.

11. При загальній оцінці ступеня демократичності виборів, а також вирішенні конкретних юридичних справ, що виникають у разі порушення норм виборчого законодавства, розглядувані принципи виступають однією з головних оціночних кате-

горій, основним критерієм визначення виборів легітимними та відповідними міжнародним виборчим стандартам.

Процес докорінного реформування виборчого права України започатковано з 1996 р., найважливішою юридичною подією якого було прийняття Конституції України. Конституція не тільки заклала передумови для створення виборчого законодавства на основі міжнародно-правових критеріїв забезпечення виборчих прав громадян та інших суб'єктів виборчого процесу, а й визначила логіку внутрішнього розвитку виборчого законодавства і права України. З прийняттям Основного Закону держави головними новелами реформи виборчого законодавства стали утвердження загальноприйнятих демократичних принципів виборчого права і запровадження низки нових.

Основною метою реформи українського виборчого права є не тільки забезпечення і гарантованість демократичного і легітимного процесу вільного, рівноправного волевиявлення громадян при формуванні органів державної влади і органів місцевого самоврядування, а й сприяння побудові єдиної, внутрішньо погодженої і збалансованої виборчої системи, яка гарантувала б їх стабільність та ефективність функціонування. З цієї причини питання про принципи виборчого права не може бути обмежено рамками суб'єктивного права громадян на участь у виборах і гарантіями його реалізації.

Одним із важливих теоретичних питань у сфері виборчого права є формування дефініції його принципів, яке б оптимально відповідало системному сприйняттю механізму правового забезпечення виборчих відносин, дозволило диференціювати відповідні засади на окремі види та інтегрувати їх.

Принципи виборчого права можна визначати, з одного боку, як відправні ідеї, незаперечні вимоги, на підставі яких воно побудовано і втілюється в життя, а з другого — як закономірності чи взаємозв'язки його елементів, що проявляються у відповідних наукових положеннях, закріплених у праві та застосованих у теоретичній і практичній діяльності. Дослідження принципів виборчого права може бути проведено принаймні у двох аспектах. Одним з них є диференційне вивчення кожного принципу окремо, мета якого полягає у всебічному, ретельному описі тих специфічних ознак, які й дозволяють говорити про окремий напрямок їх впливу на здійснення виборчого процесу.

Інший аспект — це інтегрований напрямок питань, що передбачають вирішення на підставі певного абстрагування від процесів функціонування окремих принципів виборчого права загальних закономірностей останнього як єдиної цілісної системи комплексної політико-правової взаємодії. Саме з цієї позиції доцільно аналізувати систему принципів виборчого права, покладених в основу його існування, а також формувати їх визначення.

У літературі з проблем виборчої тематики немає єдиного погляду на поняття принципів виборчого права. В радянський період розвитку виборчої системи було характерним явищем розглядати їх виключно з умовами реалізації громадянами суб'єктивного права обирати і бути обраними в органи державної влади. Система принципів розглядалася лише як участь громадян у виборах на підставі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні¹. Така точка зору має місце і в сучасній юридичній літературі, коли принципи виборчого права досліджуються тільки з позиції суб'єктивного виборчого права та умов його реалізації². М. Цвік виділяє головні принципи виборчого права України (вільний характер виборів, загальність, рівність, пряме виборче право при таємному голосуванні) як основні засади здійснення політичних прав громадян у виборчій сфері³. Сьогоднішній етап розвитку виборчого права заслуговує на більшу увагу, глибокий підхід до розуміння принципів виборчого права, включення в їх систему не тільки концептуальних умов участі громадян у виборах, а й фундаментальних засад виборчого процесу, що відображають демократичну природу виборів як політичного інституту народовладдя і забезпечують вільну та відкриту участь громадян у формуванні представницьких основ публічної влади.

Серед визначень принципів виборчого права найбільш обґрунтованою є дефініція, виведена С. Князевим, який розглядає їх як основоположні засади (ідеї), що відображають демократичну природу виборів, як конституційні підвалини наро-

¹ Див.: Ким А. И. Советское избирательное право: Вопросы теории избирательного законодательства и практики его применения. — М., 1965. — С. 30.

² Див.: Постников А. Е. Избирательное право России. — М., 1996. — С. 28–31.

³ Див.: Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. — К., 1999. — С. 152.

довладдя, як фундамент правового регулювання виборчих прав, гарантій, процедур і технологій, що забезпечують імперативне, внутрішньо збалансоване й нефальсифіковане проведення різних видів виборів у Російській Федерації, як реалізацію і захист електоральних прав російських громадян¹. В. Маклаков пропонує більш просте тлумачення принципів виборчого права, розглядаючи їх як умови його визнання і реалізації, додержання яких на виборах робить їх дійсно народним волевиявленням².

У вітчизняній науковій літературі основні принципи формулюються як засади, на підставі яких здійснюються вибори і відповідно до змісту яких останні можна вважати реальним волевиявленням народу, формою прямого народовладдя³.

При визначенні принципів виборчого права слід перш за все спиратися на зміст виборчих законів. При цьому закон не проводить чіткого розмежування між основними засадами і принципами виборів. Під основними засадами слід розуміти фундаментальні ідеї, покладені в основу правового регулювання виборчого процесу⁴. Реалізація основних принципів і засад відбувається на всіх стадіях виборчого процесу і регламентується Конституцією України та нормами виборчих законів. Конституційний Суд України в Рішенні у справі про вибори народних депутатів України (від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98) називає основоположні принципи загального, рівного і прямого виборчого права, вільне і таємне волевиявлення громадян України на виборах народних депутатів України як конституційну основу правового регулювання виборчого процесу⁵.

Зміст тлумачення принципів виборчого права доцільно наповнити такими елементами, як відображення в ньому конституційних основ, предмета правового регулювання, а також найсуттєвіших завдань, які вони вирішують в електоральному правовому механізмі.

¹ Див.: Князев С. Д. Принципы российского избирательного права // Правоведение. – 1998. – № 2 – С. 21–22.

² Див.: Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – Т. 2 / Отв. ред. Б. А. Струшин. – М., 1995. – С. 23–24.

³ Див.: Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К., – 2000 – С. 301.

⁴ Див.: Коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України» / За ред. М. І. Ставніччук, М. І. Мельника. – К., 2002. – С. 5.

⁵ Див.: Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 8.

Отже, виходячи із системного сприйняття механізму правового забезпечення виборчих відносин, диференціації відправних засад їх юридичної регламентації на окремі види, які мають на меті формування єдиного правового механізму організації та проведення виборів, здійснення і захист виборчих прав громадян, слід дати наукове визначення принципів виборчого права України. *Принципи українського виборчого права — це фундаментальні ідеї, положення, настанова та незаперечні умови, на підставі яких здійснюються вибори, відображаються їх демократична природа як конституційного інституту народовладдя, а також закономірності та взаємозв'язки його елементів, що проявляються у правовому регулюванні електоральних прав, гарантій, процедур, виборчих дій і технологій по ефективному забезпеченню, реалізації та захисту виборчих прав громадян.*

Заслугує на окрему увагу питання кількісної сторони та класифікації принципів виборчого права. В науковій літературі з виборчої тематики вони є дискусійними. Це пояснюється достатньо широким обсягом, багатосторонністю та різноаспектністю їх змісту. Значна кількість принципів електоральних відносин знайшла закріплення у нормах Конституції України, міжнародно-правових документах, а також чинних виборчих законах, які складають саму матерію виборчого права, проникаючи у внутрішній зміст правових норм. Однак серед принципів виборчого права є такі, що не лежать на поверхні, а виводяться з аналізу загального змісту права, випливають із розуміння правових норм. Тому система принципів повинна розглядатися з урахуванням як єдності, так і особливостей двох сторін цього явища. Розширене розуміння виборчого права України з включенням у їх систему не тільки основних умов участі громадян у виборах, а й фундаментальних засад виборчого процесу виступає важливою правовою гарантією забезпечення вільної та відкритої участі громадян у формуванні органів публічної влади.

На підставі комплексного аналізу чинного виборчого законодавства необхідно виробити обґрунтований критерій систематизації принципів виборчого права. Розглядаючи інститут виборів у системі державної влади, Ю. Веденєєв і В. Лисенко стосовно російського законодавства зазначають, що до політико-правових та адміністративних основ виборчого процесу можна віднести дуже обмежену кількість власне нормативних прин-

ципів його організації, а саме: обов'язковість, періодичність, відкритість, гласність, вільність та альтернативність виборів¹. На наш погляд, це досить вузький підхід до якісної характеристики принципів, який не дозволяє глибоко проникнути в їх сутність. Більш докладно принципи виборчого права Російської Федерації викладено М. Матейковичем, який пропонує систематизувати їх на три види: а) принцип вільності виборів, який впливає з основ конституційного устрою; б) політичні принципи виборчого права: загальне, рівне, пряме виборче право, таємне голосування, добровільність участі громадян у виборах, гласність, відкритість і доступність виборів, змагальність кандидатів, періодичність та обов'язковість виборів; в) організаційні принципи виборчого права: підготовка і проведення виборів виборчими комісіями, територіальний принцип їх організації². Така позиція дослідження системи принципів є досить привабливою; вона спрямована на збагачення уявлення щодо вихідних засад правового регулювання виборчих відносин. Однак при такому підході досить важко помітити чіткі критерії поділу принципів виборчого права на окремі групи. М. Ставнійчук досліджує основні принципи виборів шляхом систематизації їх на загальні (загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні, вільні вибори) та додаткові засади виборчого процесу (вільне і рівноправне висування кандидатів, гласність і відкритість, рівні можливості для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії; неупередженість до кандидатів з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування; свобода агітації)³. Така позиція значно спрощує сприйняття складного масиву проблеми висвітлення принципів виборчого права.

Найбільш оптимальною і науково обґрунтованою є систематизація принципів виборчого права за їх цільовим призначенням у механізмі електоральних відносин, запропонована С. Князевим. Він вирізняє дві групи принципів: а) концептуальні засади право-

¹ Див.: Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. — С. 15–20.

² Див.: Матейкович М. С. Проблемы правового регулирования выборов в органы государственной власти субъектов Российской Федерации: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — Тюмень, 1998. — С. 11.

³ Див.: Конституційне право України / За ред. проф. В. Ф. Погорілка. — К., 2000. — С. 301–302.

вого забезпечення виборчих відносин, пов'язаних з обов'язковістю, періодичністю, вільністю, альтернативністю виборів, допустимістю різних виборчих систем та незалежністю органів, що забезпечують організацію та проведення виборів; б) безпосередньо принципи участі громадян у виборах: загальне, рівне, пряме виборче право, добровільність реалізації суб'єктивних виборчих прав на основі особистого і таємного голосування¹. Однак поза увагою цієї концепції з єдиної системи принципів виборчого права залишається низка принципів виборчого процесу як важливого елемента регулювання електоральних відносин. Разом з тим критерій цільового призначення принципів виборчого права у механізмі правового регулювання виборів слід вважати найбільш оптимальним і доцільним при їх систематизації.

З метою більш глибокого теоретичного дослідження порушеної проблеми та комплексного підходу до неї систему принципів сучасного виборчого права України доцільно поділити на окремі групи. В основу поділу пропонується покласти критерій цільового призначення принципів виборчого права у механізмі електоральних відносин з урахуванням того положення, що кожна група принципів є відносно самостійною частиною системи у плані однорідності, єдиної якості, внутрішньої структури, що дозволяє узагальнити їх у відокремлену сукупність.

Водночас усі принципи виборчого права науково організовані в єдину систему взаємозалежних елементів, логічно поділених на групи. Систему принципів виборчого права характеризують органічна цілісність, взаємоузгодженість і цілеспрямованість. Взявши за основу вказані ознаки, принципи виборчого права слід класифікувати у трьох напрямках.

Загальне, рівне, пряме виборче право, таємність голосування, а також вільність виборів притаманні першій групі принципів виборчого права, які розглядаються як форми участі громадян України у виборах. Об'єднуючою засадою цих принципів є їх закріплення в Конституції України (ст. 71), що робить їх обов'язковими для виборів будь-якого виду. Лише за таких безперечних умов вибори можуть виступати як форма безпосередньої демократії, її складова частина.

Другу групу принципів виборчого права становлять принципи організації та проведення виборів, тісно пов'язані з обо-

¹ Див.: Князев С. Д. Вказ. праця. – С. 22–29.

в'язковим, справедливим, справжнім, періодичним, чесним, альтернативним характером останніх, що проводяться на змагальній основі, а також незалежністю органів, які їх забезпечують. Ця група характеризується такими притаманними їм властивостями, як відсутність їх безпосереднього закріплення в Конституції України та виборчих законах. Їх суттєвість виводиться з аналізу змісту права, впливає з розуміння інших правових норм і наукових положень. Принципи організації та проведення виборів не слід ототожнювати з засадами виборчого процесу, які є підґрунтям для здійснення виборчих процедур.

На сучасному етапі розвитку виборчого права вчені розглядають вибори через виборчий процес. Так, Ю. Веденеєв зазначає, що в сучасних умовах в демократично організованих державах вибори — це інститут, процес прийняття політико-правових рішень, суб'єктом якого є суспільство в особі його дієздатних громадян, а об'єктом — політико-державна влада¹. Цю ідею досить обґрунтовано розвиває М. Ставнійчук². Невипадково розуміння виборів як виборчого процесу знайшло відображення у виборчих законах України. У ст. 10 Закону України «Про вибори народних депутатів України» дається загальна характеристика виборчого процесу виборів народних депутатів України і визначаються його принципи, стадії, а також зміст. Закон тлумачить виборчий процес як здійснення суб'єктами виборчих процедур. Оскільки цей Закон виступає модельним законодавчим актом у галузі виборчого законодавства України в цілому, його положення стосуються й інших видів виборів. Отже, як окрему, третю групу принципів виборчого права України слід розглядати засади виборчого процесу: законність і заборону незаконного втручання будь-кого у цей процес; політичний плюралізм (багатопартійність); гласність і відкритість; рівність прав партій (блоків) — суб'єктів процесу; рівність усіх кандидатів у депутати; свободу передвиборчої агітації, рівні можливості доступу до засобів масової інформації; неупередженість до партій (блоків), кандидатів у депутати з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, керівників підприємств, установ та організацій.

¹ Див.: Представительная демократия и электорально-правовая культура / Под общ. ред. Ю. А. Веденева и В. В. Смирнова. — М., 1997. — С. 25.

² Див.: Ставнійчук М. І. Законодавство про вибори народних депутатів України: актуальні проблеми теорії і практики. — К., 2001. — С. 14–15.

Запропонована система принципів сучасного виборчого права України та її теоретичний аналіз спрямовані на подальше вдосконалення вітчизняного виборчого законодавства, поглиблення його демократичного змісту.

Надійшла до редколегії 20.06.02

А. Фомін, професор
Східноукраїнського національного
університету

Інститут державної мови в Російській Федерації: критичний погляд з боку

Питання державної мови та її правового статусу внаслідок відомих причин не були предметом радянського законодавства і юридичної науки. До числа актуальних вони потрапили в переддень розвалу СРСР і вирішувати їх довелося вже країнам, що виникли на пострадянському просторі.

У Російській Федерації, так само як і в інших колишніх радянських республіках, законодавець змушений був вирішувати ці питання, не маючи достатніх наукових рекомендацій. Інакше кажучи, у розробці питань, пов'язаних із державною мовою, законодавча практика випередила правову теорію. Ця обставина багато в чому обумовила постскриптумний характер деяких публікацій, присвячених даній проблемі. Автори таких публікацій прагнуть підвести теоретичну базу під те, що знайшло своє закріплення в законодавстві, підігнати теорію під законодавчу практику.

У сучасному конституціоналізмі чітко простежуються два підходи до вирішення мовного питання і визначення статусу державної мови — позитивістський і природно-правовий. У першому випадку встановлюється мовний диктат держави шляхом конституювання тієї чи іншої мови як державної. В другому випадку пріоритет мовного вибору належить народу, завдяки чому державна мова ідентифікується з мовою народу.

Принципове розходження названих підходів виключає можливість їх одночасного використання на компромісній ос-